

Труднощі становлення особистості у нестабільному суспільстві виокремлюють проблему вивчення соціалізації як соціально-педагогічного явища. У статті проаналізовано соціалізацію як соціально-педагогічну категорію. Проаналізовано основні підходи до визначення поняття «соціалізація». Розкрито поняття первинної та вторинної соціалізації. Охарактеризовано основні види соціалізації.

Ключові слова: соціалізація, десоціалізація, ресоціалізація, становлення особистості в суспільстві, види соціалізації, індивід.

Трудности становления личности в нестабильном обществе выводят на первый план проблему изучения социализации как социально-педагогического явления. В статье проанализировано социализацию как социально-педагогическую категорию. Проанализировано также основные подходы

к определению понятия «социализация». Раскрыто понятие первичной и вторичной социализации. Охарактеризованы основные виды социализации.

Ключевые слова: социализация, десоциализация, ресоциализация, становление личности в обществе, виды социализации, индивид.

The difficulties of becoming a person in an unstable society bring to the forefront the problem of studying socialization as a social and pedagogical phenomenon. The article analyzes socialization as a social and pedagogical category. The main approaches to the definition of the concept of «socialization» are analyzed. The concept of primary and secondary socialization is disclosed. The main types of socialization are characterized.

Key words: socialization, desocialization, resocialization, formation of the individual in society, types of socialization, individual.

УДК 316.614

Рудкевич Н.І.,
аспірант кафедри
соціальної педагогіки та соціальної
роботи
Київського університету імені Бориса
Грінченка

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Соціалізація – це процес повної інтеграції особистості в соціальну систему, внаслідок якого відбувається її соціальна адаптація. Соціалізація визначається характером самого суспільства, його характеристиками та потребами. Зі змінами у соціумі трансформуються критерії та норми життєдіяльності людини, а також умови її творчої самореалізації. З огляду на це особливої актуальності набуває дослідження змін, які характеризують процес соціалізації, а також визначення конкретних чинників, умов та соціальних суперечностей, які визначають специфіку становлення особистості як члена суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вагомий внесок у дослідження проблем становлення особистості та її соціалізації зробили учені Т. Алексєєнко, Є. Ануфрієв, Л. Буєва, І. Ватін, І. Ведін, М. Глухова, С. Гольдентріхт, Г. Смирнов, М. Лукашевич, А. Мудрик та інші. У гуманітарні науки термін «соціалізація» прийшов з політекономії, де вживався у значенні «усуспільнення землі, засобів виробництва». Популяризатором терміна «соціалізація» стосовно людини є американський соціолог Ф. Гідінгс, який у 1887 р. у праці «Теорія соціалізації» вжив його в значенні, близькому до сучасного, – «розвиток соціальної природи або характеру індивіда, підготовка людини до соціального життя» [9, с. 304].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри те, що існує багато наукових праць, у яких обґрунтовується теорія соціалізації, актуальним залишається питання вивчення соціалізації як соціально-педагогічного явища.

Мета статті – розкрити особливості соціалізації як соціально-педагогічної категорії.

Виклад основного матеріалу. Теорія соціалізації бере початок із робіт французького соціолога та соціального психолога Г. Тарда. На думку цього дослідника, основне значення має копіювання (наслідування), яке існує у формі звичаїв, традицій, моди, внаслідок якого виникають суспільні цінності та норми, а індивіди, засвоюючи їх, соціалізуються, тобто пристосовуються до умов суспільного життя та проходять процес інтеріоризації – формування внутрішньої структури людської психіки шляхом переведення елементів зовнішнього світу у внутрішнє «Я» особистості. Результатом інтеріоризації і є сформована індивідуальність [1, с. 156]. У процесі розвитку наук про людину сформувалася сукупність поглядів на соціалізацію, що об'єднувала ідеї нерозривного зв'язку соціалізації з освітою та вихованням, її зв'язку з адаптивними процесами, а також уявлення про соціальні контакти як один із змістовних аспектів соціалізації, про значення самосвідомості, соціальної орієнтації та розвитку мови для ефективної соціалізації. У контексті цих ідей соціалізація розглядалася як набуття людьми соціального досвіду та ціннісних орієнтацій, потрібних для виконання соціальних ролей. Активно поняття «соціалізація» почало вживатися із 40-х рр. ХХ ст. в роботах американських дослідників А. Госліна, І. Толмена, Є. Маккобі, проте осмислення проблеми соціалізації почалося задовго до поширення відповідного терміна [2, с. 100]. Питання про те, як людина стає компетентним членом суспільства, завжди було в центрі уваги філософів, письменників, а в останній третині ХІХ ст. почало інтенсивно досліджуватися соціологами і соціальними психологами. До утвердження теорії соціалізації відповідні дослідження відбувалися в рамках традиційних проблем людинознавства. З появою в науковому обігу поняття «соціалізація» сталася переорієнта-

ція цих робіт у нове русло. До середини ХХ ст. соціалізація перетворилася на самостійну міждисциплінарну галузь досліджень. З кінця 60-х рр. ХХ ст. проблема соціалізації знову набуває актуальності і привертає увагу науковців. Зокрема, представники біхевіоризму трактують соціалізацію як процес соціального виховання; представники гуманістичної психології розглядають соціальне становлення і розвиток як самоактуалізацію «Я-концепції»; у структурно-функціональному напрямку американської соціології процес соціалізації розкривається через процес адаптації, пристосування до культурних, психологічних і соціальних факторів навколишнього середовища [3, с. 560].

На сучасному етапі загальні проблеми соціалізації та її окремі аспекти вивчають філософи, етнографи, соціологи, психологи, кримінологи і представники інших наук. У сучасній науковій літературі існує досить широкий набір визначень соціалізації. Ці визначення відрізняються залежно від розуміння їхніми авторами сутності й структури особистості як психосоціогенної істоти. Більшість визначень цього поняття містить загальну думку про те, що сутність соціалізації полягає у засвоєнні індивідом соціального досвіду, але розуміння змісту цього досвіду, його структури, засобів і порядку засвоєння істотно відрізняється [13, с. 474]. Отже, соціалізація (від лат. "socialis" – суспільний) – це процес, у ході якого дитина поступово перетворюється на особистість, яка розуміє і саму себе, і довкілля, набуває знань і навичок, притаманних культурі, в якій вона народилася; процес інтеграції індивіда у суспільство, у різноманітні типи соціальних спільнот (група, соціальні інститути, соціальна організація) шляхом засвоєння ним елементів культури, соціальних норм і цінностей, на основі яких формуються соціально значущі риси особистості; процес розвитку людини як соціальної істоти, становлення її як особистості; процес засвоєння індивідом соціального досвіду, системи соціальних зв'язків і відносин; процес засвоєння індивідом знань, досвіду, норм і цінностей, включення його до системи соціальних зв'язків і відносин, необхідних для його становлення і життєдіяльності у цьому суспільстві; способи формування умінь і соціальних установок індивідів, які відповідають їх соціальним ролям; процес становлення особистості, навчання і засвоєння індивідом цінностей, норм, установок, зразків поведінки, притаманних певному суспільству, соціальній спільноті, групі [1, с. 160].

Одним із найповніших може вважатись визначення соціалізації особистості в інтерпретації М. Лукашевича: «Соціалізація – це процес становлення особистості як суспільної істоти, під час якого налагоджуються різноманітні зв'язки особистості з суспільством, засвоюються орієнтації, цінності, норми, відбувається розвиток особистісних властивостей, формуються активність та цілісність

особистості, набувається соціальний досвід, що нагромаджений людством за весь період розвитку» [6, с. 113]. Отже, соціалізація особистості є специфічною формою набуття нею тих суспільних цінностей, що існують в усіх сферах суспільного життя. Основою соціалізації є засвоєння індивідом мови соціальної спільноти, мислення, форм раціональності й чуттєвості, сприйняття норм, цінностей, традицій, звичаїв, зразків діяльності тощо. Індивід соціалізується, включаючись у різноманітні форми соціальної діяльності, засвоюючи характерні для них соціальні ролі. Тому соціалізацію особистості можна розглядати як перехід від індивідуального до соціального. Водночас соціалізація передбачає індивідуалізацію, оскільки людина засвоює наявні цінності вибірково, лише через свої інтереси, світогляд, формуючи власні потреби, цінності. Водночас соціалізація – найважливіший чинник стабільності суспільства, його нормального функціонування та розвитку. Процес, зворотний соціалізації, називається десоціалізацією. Внаслідок нього людина може частково або повністю втратити засвоєні норми і цінності. Це може бути зумовлено ізоляцією людини, уніфікацією, обмеженням спілкування та можливостей для підвищення культурного рівня тощо. У перехідних суспільствах часто простежується явище ресоціалізації – докорінної зміни соціального середовища, яка зумовлює необхідність особистості пристосуватися до нових соціальних обставин, норм і цінностей. Це болісний процес, який часто вимагає цілковитої зміни поглядів на суспільство, переоцінки життя, руйнування попереднього світорозуміння, розриву з традиційними культурними цінностями, необхідності брати на себе незвичну соціальну роль тощо [8, с. 47]. Аналіз різних підходів до розуміння сутності соціалізації свідчить, що всі вони тяжіють до одного з розумінь ролі самої людини в цьому процесі. Перший підхід передбачає пасивну позицію людини у процесі соціалізації, а саму соціалізацію розглядає як процес її адаптації до суспільства, яке формує кожного свого члена відповідно до притаманної йому культури. Цей підхід може бути названий суб'єкт-об'єктним (суспільство – суб'єкт впливу, а людина – його об'єкт). Основоположниками цього підходу є французький вчений Е. Дюркгейм і американський вчений Т. Парсонс [10, с. 48]. Прихильники другого підходу керуються тим, що людина активно бере участь у процесі соціалізації і не лише адаптується до суспільства, а й впливає на життя, що її оточує, виявляє творчу ініціативу. Цей підхід можна визначити як суб'єкт-суб'єктний. Його основоположниками вважаються американці Ч. Кулі і Дж. Герберт Мід [14, с. 23]. Ґрунтуючись на суб'єкт-суб'єктному підході, соціалізацію можна трактувати як розвиток і самозмінювання людини у процесі засвоєння і відтворення культури, що відбувається у взаємодії людини зі стихійними, відносно спрямованими

і цілеспрямовано створюваними умовами життя на всіх вікових етапах. Слід зауважити, що аж до 60-х рр. XX століття, говорячи про соціалізацію, вчені часто мали на увазі розвиток людини в дитинстві, підлітковому віці та юності. Лише в останні десятиріччя дослідники наблизилися до розуміння соціалізації як процесу, характерного для дорослого віку і навіть старості. Соціалізацію як процес, що триває все життя, одним із перших описав О. Брім. Соціалізація дорослих, на його думку, відрізняється від соціалізації дітей тим, що вона націлена на зміну поведінки в новій ситуації, а в дітей акцент робиться на формуванні ціннісних орієнтацій. Крім того, дорослі, покладаючись на свій соціальний досвід, здатні оцінювати норми і сприймати їх критично, а діти – лише засвоювати їх. Зрештою, соціалізація дорослих допомагає дітям набутти потрібних навичок (часто конкретного характеру), а соціалізація дітей пов'язана з мотивацією. Отже, соціалізація триває упродовж усього життя людини, поділяючись на первинну (соціалізація дитини) та вторинну (соціалізація дорослих). Це відбувається тому, що умови життя людини, а отже, і вона сама, постійно змінюються, вимагають входження у нові соціальні ролі та змін статусу, інколи докорінних. Але якщо під час соціалізації дитини головною для неї є соціальна адаптація (пристосування до суспільного середовища), то для соціалізації молоді і навіть соціально зрілої людини основну роль відіграє інтеріоризація [4, с. 11].

Виділяють такі види соціалізації: ейкуменна соціалізація, соціально-побутова соціалізація, мезосоціалізація, економізація, політизація, етнокультурна соціалізація [11, с. 238]. Ейкуменна соціалізація – це становлення людини в певному природному середовищі, засвоєння і реалізація нею певних програм взаємодії з природою, формування певного типу свідомості, а також відповідних форм і методів життєдіяльності. Ейкуменна соціалізація є базовою і визначає всі інші види соціалізації. До основних структурних елементів ейкуменної соціалізації належать такі: а) відношення до неживої природи; б) відношення до рослинного світу; в) відношення до тваринного світу і його найвищої форми – людини; г) відношення до оточуючого космосу. Серед основних видів ейкуменної соціалізації можна виділити такі: а) державна, б) громадська, в) сімейна, г) індивідуальна. У процесі ейкуменної соціалізації молоді можна виділити два основних етапи: репродуктивний (підготовчий) і етап продуктивний (самодіяльний). Перший етап, як правило, співвідноситься зі старшим підлітковим віком, а другий – із молодим віком. Сімейно-побутова соціалізація – це конкретний історичний процес становлення та розвитку людини в інфрасферах батьківсько-материнської а також власної молоді сім'ї, що є процесом реалізації певних соціальних програм, форм і методів життєдіяльності [12, с. 315].

Сім'я є базовою ланкою суспільних відносин, саме в сім'ї більшість людей проходить свої перші вікові стадії розвитку, зокрема, підлітковий вік та юність. Виділяють три основних види діяльності, спрямованої на формування особистості: 1) діяльність державних, недержавних та громадських організацій; 2) діяльність сім'ї, батьків; 3) діяльність самих індивідів стосовно власного становлення і розвитку. Батьківська сім'я відіграє визначальну роль у суспільному становленні молоді, тобто в мезосоціалізації. Мезосоціалізація – це процес становлення і розвитку людини в інфрасферах охорони здоров'я, виховання і освіти, побуту, вільного часу, в яких поетапно реалізуються певні програми, відповідні форми і методи життєдіяльності. Від мезосоціальної сфери залежать процеси формування уявлень людини в економічній, політичній, етнокультурній сферах. Економізацію людини розуміють як засвоєння нею певних професій і спеціальностей, її систематичну участь у виробництві матеріальних чи духовних цінностей [5, с. 13]. Виділяють три види діяльності молодих людей у сфері економіки, у процесі якої відбувається економізація: 1) державна; 2) суспільна, підприємницька; 3) індивідуальна.

Політизація – це сукупність таких форм діяльності, завдяки яким індивід засвоює політичну культуру, стаючи політичним суб'єктом. Тобто політична соціалізація – це процес входження молоді в політичне життя суспільства, що передбачає оволодіння певними політичними цінностями, нормами, зразками поведінки. Політично соціалізуватися – означає вчитися ставати активними учасниками політичного життя, формувати політичну свідомість і самосвідомість, оволодівати демократичними цінностями. Виділяють два етапи політичної соціалізації: первинна і вторинна політична соціалізація. Первинний етап – це сприйняття людиною політичних категорій. У ньому виділяють чотири аспекти процесу соціалізації: безпосереднє сприйняття дитиною політичного життя, отримання інформації через своїх батьків; персоналізація політики, в ході якої політичні фігури стають певними зразками; ідеалізація цих політичних образів; інституалізація – ускладнення політичної картини і перехід до самостійного сприйняття політики. Особливість первинної політичної соціалізації полягає у тому, що молоді необхідно адаптуватися до політичної системи, до норм поведінки, ще не розуміючи їх сутності. Вторинна політична соціалізація характеризується тим, що цей етап пов'язаний з розширенням самостійного політичного досвіду молоді людини, з її вміннями продукувати індивідуальні політичні судження, переробляти отриману інформацію, формувати позиції. Під час вторинної політичної соціалізації особа здатна протистояти тиску і виражати свою здатність мати свій погляд та ідейну позицію. Політизація виражає самокорекцію людини у процесі засвоєння політичних цінностей.

Інститутами політизації є усі політичні і громадські організації, які складають політичну систему суспільства, всі органи і механізми влади. Результатом політичної соціалізації стають зрілі індивіди, які не є підвладними політичним коливанням і здатні без сторонньої допомоги прийняти рішення [7, с. 168]. Етнокультурна соціалізація – це засвоєння здатності до збереження національної культури, відтворення традицій, підтримка міжнаціонального спілкування і збагачення культур. Зміст етнокультурної соціалізації молоді полягає у вивченні рідної мови. Далі йде засвоєння основ національної культури і використання знань на практиці.

Висновки. Отже, сутність соціалізації полягає в тому, що в її процесі людина формується як член того суспільства, до якого вона належить. Е. Дюркгейм, який одним із перших звернув пильну увагу на проблему соціалізації, підкреслював, що будь-яке суспільство прагне сформувавши людину відповідно до наявних універсальних, моральних, інтелектуальних і навіть фізичних ідеалів. Природно, що ці ідеали змінюються залежно від історичних традицій, особливостей розвитку і соціального устрою суспільства. Водночас за сучасних умов соціалізація має багато характеристик, однакових чи дещо схожих у різних суспільствах.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні процесу соціально-педагогічного керівництва процесом соціалізації особистості на різних вікових етапах розвитку людини.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гарасимів Т.З. Особистість та проблеми її соціалізації. Форум права. 2009. № 3. С. 156–161.
2. Глухова М.Ф. Социализация как социально-педагогическое явление. Ученые записки Московского гуманитарного педагогического института / редкол.: А.Г. Кутузов, А.В. Каравашкин, Е.Г. Чернышева. М.: МГПИ, 2005. Т. 3. С. 99–104.
3. Городяненко В.Г. Соціологія: підручник. К.: Видавничий центр «Академія», 2002. 560 с.
4. Гримова А., Гречишкіна А. Соціалізація – навчання жити в суспільстві. Дошкільне виховання: науково-методичний журнал для педагогів і батьків. К., 2008. № 3. С. 10–13.
5. Кравченко Т.В. Сучасні характеристики соціалізації. Вісник АПН України. Серія «Педагогіка і психологія». К., 2007. № 3. С. 11–19.
6. Лукашевич М.П. Соціалізація. Виховні механізми і технології: навч.-метод. посібник. К.: ІЗМН, 1998. 112 с.
7. Лукашевич М.П., Мигович І.І. Теорія і методи соціальної роботи: навч. посіб., 2-ге вид., доп. і випр. К.: МАУП, 2003. 168 с.
8. Мардахаев Л.В. Социальная педагогика: учебник. М.: Гардарики, 2005. 269 с.
9. Мудрик А.М. Социализация человека. М.: Издательский центр «Академия», 2006. 304 с.
10. Мудрик А.М. Социализация человека как проблема. Социальная педагогика: деловой журнал для социальных работников и педагогов. М., 2005. № 4. С. 47–56.
11. Павловський В.В. Основи ювенології: монографія. К.: Дакор, КНТ, 2007. 238 с.
12. Андрущенко В.П., Бех В.П., Лукашевич М.П., Мигович І.І. Соціальна робота: навчальний посібник. К.: ДЦССМ, 2002. Кн. 2. 315 с.
13. Черниш Н.Й. Соціологія. Львів: Кальварія, 2003. 474 с.
14. Шептенко П.А., Воронина Г.А. Методика и технология работы социального педагога. М., 2001. С. 22–25.